

HACI BEKTAŞ VELİ

Arařtırma Dergisi

GÜZ'2000 / 15

"Allah bir, Muhammed Ali'dir Ali"

PİR SULTAN ABDAL'IN TANRI ANLAYIŞI

Dr. İlyas Üzüm

Giriş

Alevî inanç ve düşüncelerinin oluşması, yorumlanıp geliştirilmesi ve nesillere aktarılmasında Alevî şairlerin şiirleri merkezî bir önem taşır. Besteleyenlere nefes, bestelenmeyenlere deyiş de denilen bu şiirler hem gelenekten beslenir, hem geleneği besler. Denilebilir ki, Alevî anlayışlarının temel kaynağı XI. yüzyıldan günümüze kadar devam eden geniş zaman dilimi içinde kaleme alınan bu şiirlerdir. XVI. yüzyıl şairi olan Pîr Sultan Abdal da geleneğin en güçlü şairlerinden biri olarak şiirleri yüzyıllar boyu dilden dile dolaşmış, cemlerde sıklıkla okunmuş ve pek çok "muhib" tarafındân ezberlenmiştir.

Pîr Sultan Abdal muhtemelen 1510'larda doğmuş, hayatını Sivas yöresinde geçirmiş ve yine çok muhtemelen 1590'larda idam edilmiş bir halk şairi olup onun sözlü gelenek içinde nesilden nesile aktarılan şiirleri bilâhare bazı mecmua ve cönklerde kaydedilmiş(1), matbu olarak da ilk defa 1920'de bunların sekiz tanesi Derviş Rûhullah'ın neşrettiği kitapta yer almıştır(2). Aynı yıl Besim Atalay tarafından bastırılan bir çalışmada da şairin on yedi nefesi verilmiştir(3). Daha sonra 1920 yılında Fuad Köprülü Pîr Sultan Abdal" adıyla bir makale yazmış ve burada Pîr'i astıran Hızır Paşa'nın kimliği ile X ve XI. asırlarda Anadolu'da Kızılbaş denilen Türk Alevîleri'nin İran ve İran şahlarıyla ilgisini gösteren önemli bilgiler sunmuştur(4). Pîr Sultan hakkındaki ilk müstakil kitap ise 1929 tarihinde Sadettin Nüzhet Ergun tarafından hazırlanmış(5), burada uzun sayılabilecek bir mukaddime ile şairin 105 şiiri zikredilmiştir. Devam eden yıllarda çeşitli gazetelerde muhtelif yazılar yer almış, 1943 yılında da Abdülbâki Gölpinarlı ve Pertev Nailî Boratav müşterek imza ile Pîr Sultan Abdal adlı eserlerini neşretmişlerdir. Eseri iki bölüm halinde hazırlayan müellifler birinci bölümde Pîr Sultan bibliyografyası, Pîr Sultan Abdal'ın hayatı, zamanı ve Anadolu'da Alevîlik hakkında notlar, Pîr Sultan Abdal'ın menkıbeleri ve bu menkıbelere bağlı şiirler, Kızılbaş ayaklanması ile Pîr Sultan'ın ilgisini gösteren şiirler ve bu şiirlere dair açıklamalara yer vermiş,

ikinci bölümde de Pîr Sultan'ın şiirlerini ona aidiyeti kesin olanlar ve şüpheli olanlar diye iki kısım halinde sıralamışlardır. Adı geçen tarihten sonra makale ve kitap olarak Pir Sultan'la ilgili neşriyat devam etmiş(6),Cevdet Kudret, Ali Balım, Cahit Öztelli gibi yazarlar müstakil eserler yazmışlardır. Bunlardan sözgelimi Cahit Öztelli cönklerdeki kayıtlardan başka Pîr Sultan'ın yaşadığı bölgeye giderek halkın ağzından çok sayıda derleme yapmış ve eserinde ona nispet edilen 300'den fazla şiirini kaydetmiştir.

Bilinen sebeplerle Alevîliğin öne çıktığı 1980'lerden sonra Pîr Sultan Abdal, Hacı Bektaş-ı Veli ile birlikte Alevî dünyada tekrar sembolleşmiş, adına dernekler kurulmuş, dergiler çıkartılmış ve hakkında yazılan yazılar belirgin bir şekilde artmıştır. Bu yazılar

Cem, Nefes, Pir Sultan Abdal, Pir Sultan Abdal Kültür Sanat Dergisi gibi söz konusu kesime mensup dergilerde neşredilen makaleler, İsmail Özmen, Ali Yıldırım ve Turgut Koca'nın eserlerinde olduğu üzere Alevî-Bektaşî şiirleri antolojilerinde yer alan yazılar(7) ve müstakil kitaplar olmak üzere üç grupta toplanabilir. Ömer Uluçay, Fuad Köprülü'nün sözünü ettiğimiz makalesinden başlayarak son çalışmalara kadar genel bir tarama yaparak müstakil kitap yahut makale olarak 40'a yakın çalışma tespit etmiş ve eserinde bunlardan metinler alıntılanmıştır(8). Nihâyet Pir Sultan'ın şiirleriyle ilgili en geniş

derleme Ant yayınları arasında çıkan Pir Sultan Abdal Divanı (İstanbul 1994) adıyla gerçekleştirilmiştir. Önceki bütün çalışmalar gözden geçirilerek esere 430 şiir alınmıştır.

Gerek 1980'lere kadar gerekse adı geçen tarihten sonra yapılan çalışmalarda şairin hayatı, şiirleri, inanç ve düşünceleriyle ilgili birtakım bilgiler kaydedilmişse de onun inanç kimliği üzerinde durulmamış, genel ifadelerle tekke şairi, Şiî-batinî şiirler yazan bir halk ozanı olduğuna işaret etmekle yetinilmiştir(9). Diğer taraftan o, son yirmi yılda kaleme alınan yazılarda akılcı, kavgacı, toplumcu, hatta devrimci bir kişiliğin sahibi olarak tasvir olunmuş(10), ismi bayraklaştırılmasına rağmen inanç ve düşünceleri sağlıklı bir şekilde ortaya konmamıştır. Bu makale, şairin inanç kimliğinin ortaya konulmasına katkı yapmak üzere, ilk adım olarak, onun Tanrı konusundaki telakkilerini tespit etmeyi hedeflemiştir. Bunun için şairin kendi deyişlerinden hareket edilmiş; yukarıda belirtildiği üzere, en zengin derleme olan Pir Sultan Abdal Divanı esas alınmıştır. Diğer taraftan makalede seçmecî bir tavra girilmemiş, Tanrı fikriyle ilişkili sayılabilecek bütün mısralar göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Buna göre ortaya çıkan malzeme gözden geçirildiğinde Tanrı'nın varlığı, Tanrı'nın birliği, Tanrı'nın nitelikleri ve Tanrı-Ali ilişkisi olmak üzere konunun dört başlık altında ele alınmasının uygun olacağı görülmüştür.

1. Tanrı'nın varlığı

Geçmiş dönemlerde Alevîlik'te Tanrı'nın mahiyeti ile ilgili bazı farklı anlayışlar bulunmuş olmakla birlikte O'nun varlığı hiçbir zaman problem olmamıştır. Ancak iç göçler yoluyla şehir ortamına gelen Alevî kitlenin 1970'lerden sonra yükselen sola destek vermesi, tabanın bir bakıma "sol dünya görüşü"nü benimsemesi, solun özellikle sosyalizmin Türkiye'de materyalist bir zemin üzerinde yorumlanması söz konusu zümreleri tanrıtanımazlığa itmiştir. 1980'lerden sonra bu zümreler Alevî kültüre yöneldiklerinde en azından bazıları önceki düşüncelerinin etkisiyle maddeci kanaatlerini korumuş, kültürel olarak Alevî kimliğini kabulle birlikte tanrı konusunda inkarcı bir anlayış sergilemişlerdir. Dahası bazı kimseler tanrıtanımazlığı doğrudan Alevîlikle ilişkilendirmiş ve tarihteki Alevî ileri gelenlerinin de gerçekte tanrıtanımaz olduğunu iddia etmişlerdir(11). Literatürde Pir Sultan'ı doğrudan tanrıtanımaz olarak niteleyen neşriyatla karşılaşılmasıyla birlikte Alevîliği materyalizmle örtüştüren İsmail Kaygusuz, Rıza Yürükoğlu gibi yukarıda belirtilen çerçeveye giren yazarlar dolaylı olarak ona da bu sıfatı yüklemişlerdir. Diğer taraftan Alevî derneklerinde görev yapan kimselerle yaptığımız görüşmelerde hem genel olarak Alevîliği materyalizm olarak algılayan hem de ayrıca Pîr Sultan'ın gerçekte tanrıtanımaz olduğunu iddia edenlerle karşılaşmıştır.

Pîr Sultan'ın deyişleri incelendiğinde şairin Tanrı'nın varlığını benimsediği, başka bir ifadeyle kesin şekilde bir tanrı fikrine sahip olduğu görülür. Her ne kadar o doğrudan Tanrı'nın varlığını konu edinen şiir yazmamışsa da birçok deyişinde Tanrı'ya atıf yapmış, muhtelif vesilelerle onu anmış, başına gelen olayları O'nun takdiri ile ilişkilendirmiş; bu suretle bir Tanrı fikrine sahip bulunduğunu net olarak ortaya koymuştur. O, Tanrı'yı İslâm'daki özel adı olan Allah lafzı ile zikrettiği gibi Hak, Kadir Mevlâ, Hüda gibi isimlerle de anmıştır. Pir Sultan Abdal Divanı'nda yer alan şiirler göz önüne alındığında şairin Tanrı'yı ifade etmek üzere kullandığı isimler ve bunların kullanılma sıklığı şöyle şekillenmektedir:

<u>Hak:</u>	<u>Allah:</u>	<u>Kadir Mevla:</u>
198	101	19

<u>Hüda:</u>	<u>Diğer:</u>	<u>Toplam:</u>
9	16	343

Görüldüğü gibi şair toplam 343 yerde Tanrı'dan bahsetmekte olup O'nu en çok Hak ismiyle anmaktadır. Türkçe'de isim olarak adalet, adaletin gerektirdiği şey, kazanç, dava veya iddida gerçeğe uygunluk, doğruluk, geçmiş ve harcanmış emek, pay, emek karşılığı ücret; sıfat olarak da doğru gerçek anlamına gelen "hak"(12) Allah'ın isimlerinden biridir. Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette Yaratıcı kendisini bu isimle zikretmektedir(13). Allah'ın bir ismi

olarak Hak "bizzat ve sürekli olarak var olan, gerçekliği mevcut bulunan, varlığı ve ulûhiyeti fiilen tahakkuk eden" mânasına gelmektedir(14). Şairin yer yer Allah'ın diğer isimlerini de kullanmakla birlikte Hak ismini merkeze alması, günlük dilde bu kelimenin adalet ve doğruluk karşılığında sıklıkla kullanılması ile alakalı olmalıdır. Şairin bu kelimeyi kullanımıyla ilgili örnekler Allah'ın nitelikleri başlığında yeterince verilecek olmakla birlikte burada bir dörtlüğün alınması uygun olacaktır. Şair:

Pir Sultan'ım ismin aldım kaleme

Biz de râzı olduk Hak'tan gelene

Gösteren değil mi cümle âleme

Cümle muradına verir sababtan(15)

diyerek herkesin arzusunu yerine getirenin Tanrı olduğunu belirtmektedir. Pir Sultan'ın Tanrı'yı ifade etmek üzere ikinci sıklıkta kullandığı Allah lafzı ise Tanrı'nın İslâmî naslardaki adı olup "varlığı zorunlu olan ve bütün 'övgülere layık bulunan zât" şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımdaki "varlığı zorunlu olan kaydı", Allah'ın yokluğunun düşünülmemeyeceğini, var olmak için başka bir varlığın desteğine muhtaç olmadığını ve dolaylı olarak O'nun kainatın yaratıcısı ve yöneticisi olduğunu; "bütün övgülere layık bulunan" kaydı ise yetkinlik ve aşkınlık ifade eden isim ve sıfatlarla nitelendiğini anlatmaktadır(16). Pir Sultan Abdal Hz. Ali'yle ilgili birkaç istisnai deyişi hariç Allah lafzını İslâmî

terminolojiye uygun biçimde kullanmaktadır. Bilhassa o Tanrı'nın birliğini dile getirdiği şiirlerinde bu ismi kullanmayı tercih etmektedir. Burada örnek olması bakımından şairin şu dörtlüğüne yer verilebilir:

Pir Sultan'ım Allah Allah diyelim

Gelin nikabını elden koyalım

Takdir böyle imiş biz ne diyelim

Beklerim yollarını efendim(17)

Şairin aynı amaçla bazen doğrudan bazen güçlü anlamına gelen Kadîr ismiyle birlikte kullandığı Mevlâ tabiri de dost ve sevgili mânasında olup Kur'ân'da birçok âyette yer almaktadır(18). Bu tabirde biraz da Allah'a yakınlığın ve O'na duyulan özlemin ifadesi söz konusudur. Allah'ın nitelikleri bahsinde temas edileceği üzere şair zaman zaman Allah sevgisinden, hatta Allah aşkından bahsetmektedir. Şairin Mevlâ tabirini kullandığı bir dörtlüğü örnek olması bakımından buraya alınabilir:

Yetmiş kişi idik geldik bu yola

Yalnız kılınca almacak ele

Mevlâ'm iman nasip etse bir kula

Kudretten okunur anın Yâsin'i

Diğer taraftan Pîr Sultan Abdal'ın yine aynı amaçla kullandığı Tanrı kelimesi eski Türk yazıtlarında, Gök Türk destanlarında, Oğuz destanında, eski atasözlerinde İslâm' dan önceki ve İslâm' dan sonraki Türk şiirlerinde kulla-

nılan bir ifadedir(19). Hüda kelimesi ise aynı anlamda daha çok Fars kültüründe kullanılan bir tabirdir.

Netice itibariyle Pîr Sultan Tanrı'yı ifade etmek üzere hangi kelimeyi, hangi sıklıkta kullanmış olursa olsun esasen bunlar şairde bir Tanrı fikrinin bulunduğunu açıkça göstermektedir.

2. Tanrı'nın Birliği

Pîr Sultan Abdal'ın, "Muhammed dinidir bizim dinimiz" dediği(20) İslâm dini özel ve ısrarlı vurgusu dolayısıyla tevhid dini yani Allah'ın birliğini esas alan bir din olarak vasıflandırılmıştır. Kur'ân-ı Kerim gerek doğrudan tevhidi ifade eden gerekse Allahın ortağı, benzeri, dengi olmadığını belirterek şirki reddeden yüzlerce âyet ile Allah'ın birliğine dikkat çekmiş; o kadar ki Allah'a inansalar bile şirk içinde olanların ilahî affa ulaşamayacaklarını bildirmiştir(21). Kelâm âlimlerinin uzun izahları bulunmakla beraber Allah'ın birliği en kısa şekliyle "O'nun cüzlerden oluşmuş bir varlık olmayıp, benzeri ve dengi bulunmayan, yegane tapınılacak varlık olması" anlamında anlaşılmıştır(22).

Tanrı'nın varlığı konusunda en küçük bir şüphesi bulunmayan Pîr Sultan Abdal O'nun birliği konusunda kesin bir iman sahibi olarak görülmektedir. Şair, birçok yerde Tanrı'nın birliğinden söz etmektedir. Bunlardan bir grubu onun geleneksel Alevî üçlemesini dile getirdiği yerlerde olup o, bu birliği

açıkça "Allah bir" ifadesiyle seslendirilmektedir. Söz gelimi:

Bu dünyanın evvelini sorarsan

Allah bir, Mubammed Ali'dir Ali

Sen bu yolun sabibini ararsan

Allah bir, Mubammed Ali'dir Ali(23)

mısralarında şair Allah'ın birliği ve Muhammed Ali gerçeğinin hem bu dünyanın evveli hem bu yolun gerçek sahibi ve kurucusu olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde o:

Allah birdir Hak Mubammed Ali' dir

Anın ismi cümle âlem doludur

Bu yol Hak Mubammed Ali yoludur

Gel Mubammed Ali dergabına gel(24)

şeklindeki mısralarda da yolun Hak Muhammed Ali yolu olduğu tekrarlanmakta, aynı zamanda dörtlüğün ilk mısrasında Allah'ın birliğinin altı çizilmektedir.

Bilindiği gibi İslâm'da Allah'ın birliği tevhid sûresi olarak da isimlendirilen ihlâs sûresinde ifadesini bulur. Pîr Sultan' bir şiirinde:

Pîr Sultan'ım "kulbüvallahü ehad"

Can cesetten ayrılmıyor bir saat

Dün ü gün zikrimdir Ali Mubammed

Seber vakti on iki imam sen yetiş(25)

derken Allah'ın birliğini ifade eden âyetin(26) Arapça orijinalini söylemek suretiyle açık bir surette ilahî birliği dile getirmiştir. Öte yandan şair bir taraf-

tan Allah'ın her çeşit zulümlere karşı bir sığınak olduğunu belirttiği yerde:

Hızır Paşa'nın zulmü varsa

Ne yapayım benim de abım var Senin tuğlu padişahın varsa

Benim arkam kal'am bir Allah'ım var(27)

diyerek bir olan Allah'ın kendisi için kal'a ve dayanma mercii olduğunu belirtmiş; diğer taraftan da:

Hak dergabına varırım

Hûb didârını görürüm

Bir Allah'a yalvarırım

Şab'a padişaha değil(28)

mısralarıyla kimseye değil sadece bir olan Allah'a yalvardığını beyan etmiştir. Yine şair sahip olduğu bazı yetenekler dolayısıyla övünüp kendini ulu gören ve büyülenen kimseyi yerdiği şiirinde:

Hünerin var ise yerini deşir

Bir söz söyleyecek kalbinde pişir

Ululanmak bir Mevlâ'ya yaraşır

Nasibatım dinle sakın gururdan(29)

mısralarıyla büyülenmenin kimseye değil bir olan Allah'a yakıştığını belirtir. Keza Allah'ın büyüklüğünden söz ettiği bir dördlüğünde de:

Şab'ımızın ırmağı akır

Lezzet şekerden çoktur

Bir Allah'tan büyük yoktur

Hak dedim durdum yalnız(30)

derken hem sürekli Hak'kı terennüm ettiğini hem de büyük olanın yalnız bir olan Allah olduğunu anlatmaktadır. Bu konuda şairin son olarak nakledeceğimiz bir dördlüğü:

Söyler Pir Sultan'ım söyler

Hakk'ın birliğini birler

Doğmuş bu âleme nurlar

Nur Mubammed Ali'nindir.(31)

Görüldüğü gibi şair muhtelif deyişlerinde Allah'ın birliğini dile getirmektedir

3. Allah' ın Nitelikleri

Ulûhiyet kavramıyla ilgili olarak Tanrı'nın varlığı meselesinden sonra en önemli husus O'nun nitelikleri, başka bir ifadeyle özellikleridir. Esasen ana kimlik olan İslâm ve onun kutsal kitabı Kur'ân'da Tanrı birçok nitelikleriyle anılmış, kelâm âlimleri bunları çeşitli şekillerde gruplandırıp izah etmişlerdir. Pîr Sultan Abdal'ın Tanrı'dan söz eden mısraları incelendiğinde şairin Tanrı'nın varlığına ve birliğine kâil olması yanında çok güçlü ve vurgulu olmakla beraber O'nu Kur'ân'da anlatılan bazı niteliklerle zikrettiği görülmektedir.

Şairin Tanrı'dan söz ettiği yerlerde Tanrı'ya yüklediği, daha doğrusu Tanrı'nın sahip olduğuna inandığı nitelikler şunlardır:

a) Yaratıcılık

Yaratma ile ilgili öteki kelimeler bir tarafa sadece "halaka", Kur'ân'da çeşitli fiil şekillerinde 182 defa geçmektedir(32). Pîr Sultan Abdal'ın da Tanrı'nın nitelikleriyle ilgili en çok gönderme yaptığı hususlardan birisi O'nun yaratıcılığıdır. Şair on iki yerde Tanrı'yı bu nitelikle anmıştır. Bunların birinde Tanrı'yı yaratıcı anlamında "hâlik", . birinde yine aynı anlamda fakat daha vurgulu "hallâk", birinde fül olarak "halkeylemek" diğerlerinde de "yaratan" ile "yaratma" ve "var etme" kelimelerini kullanarak ifade etmiştir. Onun "hâlik" kelimesini kullandığı dörtlüğü:

Kâmile varmadan kâmil olunmaz

Her mürşit olanda kemal bulunmaz

Nefsin bilmeyince Hâlik bilinmez

Okuduğum "cim"se "dal" bana yeter(33)

mısraları olup aynı zamanda tasavvufta çok atıf yapılan "nefsini bilenin Yaratıcısını bileceği" anlayışına telmih de vardır. Şair "Hallâk" kelimesini ise:

Aşık olan canlar bugün gelirler

Sultan Nevruz günü birlik olurlar

Hallâk-ı ciban'dan ziya alırlar

Himmeti erince Nevruz Sultan'ın(34)

kıtasında kullanmakta ve Tanrı'yı cihanın Yaratıcısı olarak anmaktadır. O,

Hüda halkeyledi bu cân u teni

Ya nice beslemez aidince beni

Ta ezelden vermiş kısmetim Ganî

Bu dünyaya gelmezden evvel(35)

ifadeleriyle de can ve teni Tanrı'nın yarattığını söylemektedir. Şairin peygamberliğe imana da gönderme yaptığı:

Yaratmıştır insan ile hayvanı

İnsanda emanet koydu bu canı

Üç altmış altı peygamber hanı

Bizi kor mu ya onları alanlar(36)

şeklindeki şiirinde de insan ve hayvanı yaratanın Tanrı olduğunu beyan etmektedir. Onun yaratılışa dikkat çekip şükre telmihte bulunduğu iki şiirin ilkinde o,

Hak bizi yoktan var etti

Şükür yoktan vara geldim

Yedi kat arşta asılı

Kandildeki nura geldim (37)

diyerek yoktan var edenin Hak olduğunu, daha doğrusu Hak'kın yoktan var etme niteliğinin bulunduğunu belirtmektedir. Aynı belirtme:

Kimi baydır kimi fakir

Ol yaratan Mevlâ'ya şükür

Ne akıl kodu ne fikir

Del'eyledi zaman bizi(38)

mısralarında da gözükmektedir.

b) Kudret

Tanrı'nın varlığı, birliği ve yaratıcılığı zaruri olarak O'nun kudret sahibi olmasını da gerektirir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette Allah'ın kudre-

tinden söz edilir(39); bunların yedisinde O "Kâdir", otuz dokuzunda da "Kadîr" şeklinde kendisini anar.

Pir Sultan'ın deyişlerinde Kadîr Mevlâ'm şeklindeki kullanımı dikkate alınmazsa doğrudan dört yerde ilahî kudrete atf yapan mısra ile karşılaşıl-
mıştır; Bunların birisinde o kısmen perdeli bir ifade kullanarak arının bal yapmasının aslında Tanrı'nın kudretiyle gerçekleştiğini, fakat bunun için arıyı bir sebep yaptığı kaydeder:

Kudretten verdi o balı

Babanesi oldu arı

Dinle imdi âb u zârı

Arı inler bal içinde(40)

Şairin Tanrı'nın kudretinden söz ettiği daha açık dörtlüğü ise şöyledir: Kadîr.

Allah kula ibsan ederken

İner ibadetin eder sababtan

Eğer nefse uyup yoldan çıkmazsa

Cennetten bir koku gelir sababtan(41)

Görüldüğü gibi burada şair "Kadîr Allah" diyerek O'nun kudret sahibi olduğuna işaret etmektedir.

c) İlim

Tanrı'nın varlığı, birliği, yaratıcılığı ve kudret sahibi olması kaçınılmaz olarak O'nun bilici olması gerektiği sonucunu da beraberinde getirir. Kur'ân-ı

Kerim'de 153 âyette Allah'ın ilminden, yani "O'nun zaman ve mekan kaydı olmaksızın küçük, büyük, gizli aşikar her şeyi her hadiseyi bilmesinden bahsedilir(42).

Pîr Sultan Abdal, şiirlerinde üç yerde Tanrı'nın bilici olduğundan söz etmektedir. Bunların ilkinde şair Allah'ın kulunun her işini bildiğine dikkat çeker:

Yedisi sırdadır, âyândır beşi

Allah'a malumdur her kulun işi

Üç yüz altmış deryanın başı

Akan ırmakların gölü kandadır(43)

Bir başka dörtlüğünde ise kendi ölümüne imada bulunarak insanların nerede öleceklerini ancak Allah'ın bildiğini söylemektedir:

Hocam dersi verdi okurum satır

Kadîr Mevlâ'm eksigimizi sen yetir

Kısmet nerede ise çeker iletir

Allah bilir nerede kalır ölümlüz

Bu dörtlüğün son beytinin insanların nerede öleceklerini ancak Allah'ın bildiğini ifade eden âyeti(44) çağrıştırdığına işaret edilmelidir.

d) Görücülük

İlim sıfatına sahip olan Yaratıcı'nın görme özelliğine de sahip olması birbirini tamamlayan husustur. Kur'ân-ı Kerim'de kırk bir âyette Allah'ın görücü-

lûğüne temas edilmektedir(45). Kelâm-cılar ilahî görmeyi "Allah'ın görmeye konu olan şeyleri bütün özellikleri ile idrak edip müşahede etmesi" biçiminde tanımlamış; bunu O'nun insan açısından bu idrakin gerçekleşmesi için gerekli olan fizik, fizyolojik ve psikolojik şartlar söz konusu olmaksızın ulûhiyetine uygun biçimde gerçekleştirdiğini ifade etmişlerdir(46).

Pîr Sultan Abdal Tanrı'nın görücü bir nitelik taşıdığına her mısrası müstakil bir özdeyiş olacak şu dörtlüğünde işaret etmiştir:

İnanmam gaziler dünya bilaftır

Bir canım var dost yoluna teleftir

Gördüm demek yalan gören ol Hak'tır

Her kişi göremez öz olma ile(47)

Şair burada "Hak'kı gördüm" diyenlerin doğru söylemediğini, asıl görenin Hak olduğunu ifade ederken vahdet-i vücûtcü bir anlayışı çağırıştırırsa bile sonuçta Hak'kın görücülüğünü belirtmiş olmaktadır.

e) Rahmet

Esirgemek, bağışlamak ve engin merhamet sahibi olmak anlamına gelen rahmet Kur'ân- Kerim'de Allah'ın bir niteliği olarak pek çok âyette zikredilen bir sıfat olup(48), söz gelimi sadece "er-rahim" şeklinde 154 âyette yer almaktadır.

Pîr Sultan Abdal iki ayrı dörtlükte

Allah'ın rahmetine gönderme yapmaktadır. Bunlardan ilahî rahmetin dünyayı kapladığına işaret ettiği ilk deyişinde:

Cennet ortasında iki gül bitti

Kondu dalına bülbüller öttü

Hakk'ın rahmetleri dünyayı tuttu

Sicim sicim yağmur yağar sabaktan(49)

derken ikinci deyişinde:

Hatice Fatma mibr-i mubabbet

Allah'ım kuluna edesin rahmet

İmam Hasan İmam Hüseyin mür(ü)vvet

Kalma günablara mür(ü)v et ya Ali(50)

sözüyle Allah'tan kuluna rahmet etmesini dilemekte, bu suretle Tanrı'nın rahmet niteliğini açıkça anmaktadır.

f) Gınâ

Kur'ân'ın tasvir ettiği ulûhiyetin bir vasfı da gınâ'dır. Allah, kitabında on sekiz âyette kendisini ganî, yani "zengin, kendi varlığıyla yetinip başkasına muhtaç olmayan, müstağni" olarak nitelendirmektedir(51). Pîr Sultan Abdal'ın şiirlerinde üç yerde Tanrı'nın bu niteliğine temas edilmektedir. Bunların ilkinde insana verilen kısmetin Allah'ın "ğani" ismiyle ilgili olduğuna gönderme yapılmaktadır:

Hüda balkeyledi bu cân u teni

Ya nice beslemez gidince beni

Ya ezelden vermiş kısmetim Ganî

Bu dünyaya gelmezden evvel(52)

İkincisinde ise zikirten söz ederken Allah'ı ganî ismiyle anmakta, bu suretle zikrin O'nun için değil aslında bizim için ihtiyaç olduğuna bir tür telmihte bulunmaktadır:

Gelin zikredelim Ganî Hüda'yı

Mü'minler kılar beş vaktin esası

İkrar işitmişdürür İblis sadası

Onu Hakke' a doğru döndüremezsın(53)

Her ne kadar dörtlüğün ikinci mısrasındaki ifadede şiiirin Pîr Sultan'a aidiyeti şüpheli görülse de en azından söz konusu kültürün bu şiiiri ona nispet etmesi dikkate alındığında onun burada Yaraticı'yı ganî ismiyle anması esasen bu nitelikle ilgili ilk örnekle de uyusmaktadır. Ayrıca şairin Allah'ın gınâsında bahsettiği üçüncü deyişi aşağıda Tanrı'nın cömertliğinden bahseden ilk örnekte görülecektir.

g) Cömertlik

Kur'ân-ı Kerim' de Allah' ın cömert olduğu bir çok kelime grubuyla anılmaktadır. Sözelimi iki âyette Allah'ın kerîm olduğu(54) belirtilmektedir. Pîr Sultan Abdal da deyişlerinin iki yerinde ilahî cömertliğin altını çizmekte, bir yerde de O'nu ihsanı bol olarak zikretmek suretiyle Tanrı'yı cömert niteliğiyle anmaktadır. Bunların ilkinde Allah'a seslenip cömert olduğunu söyledikten sonra devamında seher vakti uyuyup Allah'tan hacet dilemeyeniyi uyarmaktadır:

Allab'ım cömertsın cömert, ganî'sin

Halil gelsin bulle donu biçilsin

Rabbim uyumazken sen ne uyursun

Doğdu seher vakti kalk hacet dile(55)

İkinci kıtada ise yine Allah'a seslenerek cömert olduğunu ifade ettikten sonra O'dan kendisini kimseye muhtaç etmemesini dilemektedir:

Allab'ım Allab'ım cömert Allab'ım

Allab mubannete muhtaç eyleme

Ya ver kısmetimi ya al canımı

Allab mubannete muhtaç eyleme(56).

Şairin aynı şiiirde yer alan ve Allah'ı ihsanı bol olarak nitelediği dörtlüğü ise şöyledir:

Mubannetin sözü cidali oktur

Hak Teala Allab'ın ihsanı çoktur

Sağ göziün sol göze faydası yoktur

Allab mubannete muhtaç eyleme(57)

h) Hidâyet

Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde Allah'a nispet edilen hidâyet Allah'ın bir niteliği olarak "insana hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan akıl, muhakeme ve zaruri bilgileri vermesi; ebedi mutluluğunu sağlayacak mânevi yolu göstermesi" anlamına gelmektedir(58). Pîr Sultan on iki imamdan bahsettiği bir şiiirinde Tanrı'yı bu niteliğiyle anmakta;

İmam Musa-i Kâzım, er-Rızâ

Günabım çok imiş diyeyim size

Allah'ım hidâyet eylesin bize

alma günablara mür(üv)et ya Ali(59)

diyerek de Allah'tan hidâyet talebinde bulunmaktadır.

Tanrı'nın yaratıcı, bir, ilim sahibi, gören, rahmet eden, cömert ve hidâyet edici gibi özelliklere sahip olması O'nun zâtına uygun bir konuşma niteliğinin de bulunmasını gerektirir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın bazı peygamberlerle konuştuğu belirtilmektedir(60). Ayrıca O peygamberlerine vahyetmek, kitap göndermek suretiyle de kelâm sıfatıyla muttasıf olduğunu göstermiştir(61).

Pîr Sultan Abdal'ın deyişlerine baktığında onun hem ilahî kelâmdan bahsettiği hem de ilahî kitaplara gönderme yaptığı, dolayısıyla Tanrı'yı bu niteliğiyle andığı görülmektedir. O yirmiye yakın yerde bu konuya atıf yapmakta; bunların dördünde ilahî kelâmdan, diğerlerinde de ilahî kitaplardan söz etmektedir. Şairin ilahî kelâmdan söz ettiği:

Kişinin de çektiği bayren şerren

İmam Zeynel' e vurdular nişan

Tanrı ile bin kelâm konuşan

Ali Medîne'de, Mûsa Tûr'dadır(62)

dörtlüğünde Mûsa peygamberin Allah ile konuştuğunu bildiren âyete(63) telmih olduğu gibi Ali'nin Allah ile ko-

nuştığı kabulü de vardır.

Pir Sultan'ın Allah'ın kitap gönderici niteliğiyle ilgili:

Pir Sultan'ım eydür şâd olup güldü

Ka'be-i şeriften bir nida geldi

Hakk'ın emri ile dört kitap indi .

Okuyan Mubammed yazan Ali'dir(64)

şeklindeki dörtlüğünde O'nun dört kitap indirdiği belirtilirken şu dörtlüğünde de bu kitaplar isim olarak sayılmaktadır:

Gökten indi derler idi İsa'ya

Zebur'u Davud'a, Tevrat Mûsa'ya

Üçüncüde İncil indi İsa'ya

Dördüncüde resule Furkân dediler(65)

i) İbadete liyakat

Tanrı'nın âlemi ve insanı yaratmasından ihsan ve cömertliğinin bolluğuna, rahmet ve hidâyet ediciliğinden vahyedip semavî kitap göndermesine kadar en azından fizikî âlem ve insanla ilgili nitelikleri düşünüldüğünde O'na ibadet etmenin bir zaruret arz ettiği kendiliğinden anlaşılır. İbadetin Yaratıcı'ya karşı geniş ve derin bir saygı (tazim) olduğu dikkate alındığında ibadet etmek insanın bir vasfı, ibadete layık olmak da O'nun niteliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanrı'yı kemâl niteliklerle anan Pîr Sultan Abdal O'nun ma'bûdiyetini ya-

ni ibadete layık olduğunu birçok deyişinde dile getirir. Şairin bu amaçla kullandığı kelimeler "tapma"dan "aşk"a kadar çeşitlilik arz eder. Onun:

Mü'min olan Hakk'a tapar

Münafıklar yoldan sapar

Arka vermiş dağı çeker

Ferhat Şirin'den ötürü. (66)

şeklindeki şiiri "tapma" kelimesi kullanılarak ilahî ma'bûdiyyetten söz ettiği ifadesidir. O aynı zamanda "tapma" sözcüğünün müteradifi sayılabilecek "Hakk'a uyma", "Hakk'a kul olma" ifadeleriyle de aynı hususa temas eder. Onun ilk ifadeyi kullandığı bir dörtlüğü:

Nefse uyan Hakk' uymuş değildir

Gaziler namazın kılmış değildir

Bu gezen abdallar derviş değildir

Arkasında birkaç şal olmayınca. (67)

şeklinde olup ikinci ifadeye örnek teşkil edecek deyişi de şöyledir:

İki melek gelir sual sorarlar

Dökerler hurcunu gevher ararlar

Bir kılın üstüne köprü kurarlar

Geçemezsin Hakk'a kul, olmayınca(68)

Şu dörtlükte ise Pîr Sultan aynı gerçeğe "şükretme" ifadesiyle işaret etmekte,

Eliftir doksan bin kelâmın başı

Var Hakk'a şükreyle be n'eylersin

Artırsan kalbini evini art

Yüzün yumaya suyu n'eylersin(69).

aynı zamanda gerçek arılığa ulaşmadan şekli ibadetlerin yetersizliğine imâda bulunmaktadır. Şairin insanların kulluğundan söz edip Tanrı'nın kulluğa layık olduğundan söz ettiği başka bazı dörtlüklerinde "zikir" kelimesi de tercih edilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in üzerinde önemle durduğu zikir kavramı(70) Pîr Sultan Abdal'da dört deyişte dile getirilmektedir. Bunlardan birinde:

Ben dervişim dersin dava kılarısın

Hakk'ı zikretmeye dilin var mıdır

Kendini gör elde ne ararsın

Hâli hâl etmeye dilin var mıdır(71)

derken dervişlik iddiasında bulunan bir kimsenin gerçek derviş olabilmesi için hem Hakk'ı zikreden hem de hâli hâl eden bir gönle, bir dile sahip olmasının şart olduğunu belirtmektedir. Şair:

Bir gün olur çıkarırlar evinden

Allah'ın ismini koyma dilinden

Kurtulamazsın elinden

Dünya kadar fendin olsa ne fayda(72)

ifadesiyle ise Allah'ın isminin dilden düşürülmemesi gerektiğini belirtmektedir. O ,

Hak dergabına varırım

Hûb didarını görürüm

Bir Allah'a yalvarırım

Şaba padişaba değil(73)

deyişiyile de Allah'ın ma'bûdiyyetinin başka bir özelliğine işaret etmektedir: Dua. Allah daima kendisine dua edilen ve yalvarılandır.

Öte yandan hiç şüphe yok ki ibadetin en ileri boyutu Tanrı'yı sevmek, O'nun sevgisini her şeyin üstünde tutmak ve O'na duyulan sevgide olabildiğince ileri gitmektir (aşk). Pîr Sultan'ın deyişlerinde Tanrı'ya olan bağlılık ve Tanrı sevgisine aşk derecesine kadar çıkabilmektedir. O bir dörtlükte:

Hakikat kapısını açmış ulular

Hakk'ı sevenler arar bulurlar

Hakk'ı sevenler de Hakk'a gelirler

Bizi ağlatan Pîr yine güldürür(74)

diyerek Hak sevgisinden söz ederek O'nu sevenlerin O'nu arayacağını, arayanların da O'nu bulacağını belirtir. Şair "yol"a olan bağlılığını dile getirdiği meşhur şiirinin:

Koyun beni Hak aşkına yanayım

Dönen dönsün ben dönmezem yolundan

Yolumdan dönüp mahrum mu kalayım

Dönen dönsün ben dönmezem yolundan(75)

şeklindeki dörtlüğünün ilk mısrasında Hak aşkına yanmaktan bahsetmekte,

Koyup dünya davasını

Hakk'a verip sevdasını

Doğrularıp öz nefisini

Şeytanı öldüren gelsin(76)

biçimindeki dizelerde de hem yolunun

dünya davasını bırakıp Hakk' a bağlanmak, nefsini düzeltip şeytanı devre dışı bırakmak olduğunu belirtmekte hem de Hakk' a olan bağlılığın "sevda" derecesinde olmasının altını çizmektedir. Şair Hakk'a olan bağlılığın bir sevda bir aşk derecesinde olmasını o kadar önemsemektedir ki:

Hakk'ı sevenlerin gerekmez yaşı

Hayvandan kötüdür aşkı yok kişi

Merhamet etmektir dervişin işi

Bizi ağlatan Pîr yine güldürür(77)

dizelerinde ifade ettiği üzere aşkı olmayan kişiyi hayvandan daha aşağı görmektedir.

j) Diğer Bazı Nitelikleri

Pîr Sultan Abdal'ın deyişlerinde Tanrı'ya atıf yapan, dolayısıyla şairin Tanrı tasavvurunu ifade eden başka dörtlükleri de vardır. Bunlardan birisi onun, Kur'ân-ı Kerim'de Fatiha sûresinin ilk âyetinde Allah'ın kendisini nitelerken kullandığı "rabbü'lâlemîn" terki bindeki "rab", diğeri besmele sayılmazsa yine Allah'ın aynı sûrede "rabbü'l-âlemîn" ifadesinden sonra yer alan "rahmân" ismiyle ilgili deyişleridir. Şairin "rab" ismini kullandığı dörtlüğü şöyledir:

Pîr Sultan'ım şerbet içmiş sayılmaz

Ezelden yazılan yazı bozulmaz

Aman Rabbim diyenlere kıyılmaz

Ben günabkar kulum erenler mür(üv)vet(78)

Şairin Allah'ı "rahmân" ismiyle andığı deyişi ise son mısraları "Ben seni defter-i Rahmân'a yazdım" şeklinde biten şiiri olup, bunun ilk kıtası:

Erenlerin gülü, canların canı

Ben seni defter-i Rahmân'a yazdım

Hoş safa geldiniz Şab'ın mibmanı

Ben seni defter-i Rahmân'a yazdım(79)

şeklindedir.

Başka bir örnek de şairin Tanrı'yı "bârî" ismiyle anmasıdır. Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın bir niteliği olarak zikredilen(80) bu kelime İslâm âlimleri tarafından "yaratıcı, maddesi ve modeli olmadan icat eden, sıfatlarında yaratılmıslara benzemekten berî olan, birçok farklılıklarına rağmen evrenin bütün parçalarını âhenksizlik ve düzensizlikten uzak olarak meydana getiren, hiçbir borç ve zimmet altında bulunmayan, bütün nimetleri bir lütuf olarak veren" anlamına gelmektedir(81).Pîr Sultan dört yerde Allah'ı bu ismiyle anmaktadır. Bunların birinde

Kanla sudan gelir onun gıdası

Nasibini veren Bârî Hüda'sı

Beşikler beler onun anası

Akşam sabah emzirmeye süt ister(82)

diyerek söz konusu ismi yukarıdaki anlamı yakın biçimde kullanmıştır.

Keza Pîr Sultan bir şiirinde Allah'ı "Rab" ismiyle(83), başka bir şiirinde de O'nu "yakın (karîb)" sıfatıyla anmaktadır. Şairin:

Sen Hakk'ı yabanda arama sakın

Kalbini pâk eyle Hak sana yakın

Adem' e bor bakma gözünü sakın

Cümlesin Adem' de buldum erenler(84)

mısraları "Allah'ın insana şah damarından daha yakın olduğunu" ifade eden âyeti çağrıştırdığı gibi85 insanı Hakk'ın en büyük tecellisi olarak gördüğünü ifade ederek vahdet-i vücud anlayışını da çağrıştırmaktadır. Diğer taraftan o İslâm'ın ruhuna uygun bir anlayış olan "Allah'ın mekandan münezzehe olup her yerde hâzır ve nâzır olduğu"nu da ifade etmektedir. İki yerde bu hususa temas eden şair bunların birinde:

Olayım der isen Hızır

İrfan defterine yazıl

Hak her yerde bâzır nâzır

Görür de var görmez de var

derken aynı anlamı tekrarladığı başka bir şiirinde:

Kadîr'sin sen Allah'ın sen de kadîr'sin

Üstümüzde dört direkli çadır'sın

Çağrdığımız her yerde bâzır ve nâzır'sın

Cümlemiz üstüne yürüyüp gider

der ve bu suretle Allah'ın bir mekanda olmayıp çağrılan her yerde bulunduğunu belirtir.

Diğer taraftan fizikî olayların ilahî kudretle ilişkisine bazı göndermeler yapan şair her şeyin Allah'ın emri ile gerçekleştiğini kaydeder. Şairin:

*Pîr Sultan'ım can göğe sığmaz
Hak'tan emir olmazsa rabmet yağmaz
Şu ellerin taşı biç bana değmez
İlle dostun gülü yaralar beni(86)*

dizelerindeki ikinci mısra yağmurun ancak ilahî emirle gerçekleştiğini ifade etmektedir. Son olarak şu da kaydedilmelidir ki Pîr Sultan'ın şiirlerinde Tanrı'dan gelenlere rızâ gösterme önemli bir yer tutar. O, on kadar yerde bu temayı işler. Söz gelimi,

*Pîr Sultan'ım ismin aldım kaleme
Biz de râzı olduk Hak'tan gelene
Gösteren değil mi cümle âleme
Cümlenin muradını verir sababtan(87)*

mısraları ile Hak'tan gelene râzı olduğunu söylerken, esasen O'ndan gelenin hak olduğunu da şöyle ifade etmektedir:

*Hak'tan kula ne gelirse haktır
Erkansız işlere rızam yoktur
Gaziler keremi ihsanı çoktur
Yüz sürüp dergaba amana geldim(88)*

Netice itibariyle Pîr Sultan Tanrı'yı yaratıcı olmasından kulların başlarına "hak" olaylar getirici olmasına kadar birçok niteliğiyle anmaktadır.

4. Tanrı Ali İlişkisi

Pîr Sultan Abdal'ın deyişleri tarandığında onun vahdet-i vücûd anlayışını

çağrıştıran mısraları ile Tanrı-Ali ilişkisine dair şiirlerinin bulunduğu görülür. Bunlardan ilki hakkındaki deyişler hakim bir karakter arz etmeyip Hallâc-ı Mansûr' a olumlu atıf yapan yaklaşımlar içerir(89). Şairin Tanrı ile ilgili önceki başlıklarda değinilen ifadeleri dikkate alınır, onun açık, kesin ve güçlü bir vahdet-i vücûdçu olmadığı, dolayısıyla burada bu konu üzerinde ayrıca durmanın gerekmeceğine hüküm olunabilir. Kaldı ki vahdet-i vücûd anlayışı Tanrı'yı maddeleştiren panteizmden çok ayrı olduğu için bu anlayış mensuplarının aşkın bir Tanrı telakkisine sahip olmadıkları ileri sürülemez. Ali'nin tanrılaştırıldığı, başka bir ifadeyle Ali'nin Tanrı, Tanrı'nın da Ali yerine konduğu deyişlere gelince esasen bunlar da sayıca mahdut olmakla birlikte böyle bir anlayışın metafizik bir Tanrı fikriyle çatıştığı, dolayısıyla şairdeki Tanrı telakkisini tespit edebilmek için bu konuya ayrıca eğilmenin bir zorunluluk olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Pîr Sultan Abdal Divanı'nda kısmen kapalı sayılabilecek beş-altı deyiş sayılmazsa şair açık olarak dört yerde Ali'yi tanrılaştırmaktadır. Bunların ilki son mısrası "Ali'dir ki şâh-ı merdân Ali'dir" şeklinde biten yedi kıtalık şiirdir. Bu şiirin hemen her kıtasında Ali'ye olağanüstülükler atfedilmekte ise de bilhassa altıncı kıtasındaki:

Çar mel'ûnun gördüğünü seyreden

Mağripten top atıp maşrıktan tutan

On sekiz bin âlemleri var eden

Ali' dir ki şâb-ı merdân Ali' dir(90)

ifadeleriyle on sekiz bin âlemi Ali'nin yarattığı söylenerek ona Yaratıcı özelliği verilmektedir.

Ali'yi tanılaştıran bir başka şiir son mısralarının son iki kelimesi "Ali değil mi" şeklinde biten beş kıtalık bir şiir olup bunun ilk kıtasında:

Gafil kaldır şu gönülden gümanı

Bu mülkün sabibi Ali değil mi

Yaratmıştır on sekiz bin âlemi

Rızıkların veren Ali değil mi(91)

biçimindeki mısralar olup şair hem yukarıdaki dörtlükte olduğu gibi Ali'yi on sekiz bin âlemin yaratıcısı hem de bu mülkün sahibi ve (canlıların) rızığını veren olarak sunmaktadır. Bu dörtlüğün peşinden gelen:

Gelin vazgeçelim böyle gümandan

Vallahi çıkarız dinden imandan

Şefaati umarım on iki imandan

Anların atası Ali değil mi(92)

dörtlüğün ise bir önceki dörtlükte dile getirdiği fikirlere gönderme yaptığı düşünülebilir.

Şairin Ali'ye tanrılık yüklediği üçüncü şiiri ise son mısraları "Allah bir Muhammed Ali'dir Ali" şeklinde biten ve tenâsüh inancı çerçevesinde Ali'ye va-

sıflandıran deyişinin:

Yer ile gök arasına nizamlar kuran

Ak kağıt üstüne yazılar yazan

Engür şerbetini Kırklara ezen

Allah bir Muhammed Ali'dir Ali(93)

biçimindeki dizeleri olup burada yer ile gök arasına nizamlar kuranın Ali olduğu söylenerek ona bir tür ulûhiyet atfedilmektedir.

Aynı konuda Pîr Sultan Abdal'ın, bizim tespit ettiğimiz, son şiiri ise "Ben Ali'den gayrı âlâ görmedim" mısralı yedi kıtalık deyişidir. Bu deyişin bilhassa ikinci kıtası çok vurgulu biçimde Ali ile Allah'ı özdeşleştirmektedir:

Bir ismin Ali'dir, bir ismin Allah

Şükür birliğine elhamdü lillah

Dinimiz kavidir, vallah ve billah

Ben Ali'den gayrı âlâ görmedim(94)

Burada, üzerinde durulması ve cevaplandırılması gereken husus şudur: Onlarca deyişinde Tanrı'dan ve O'nun birçok niteliğinden bahseden Pîr Sultan'ın Ali'yle ilgili bu deyişleri karşısında ortaya çıkan çelişkinin sebebi nedir, gerçekte Pîr Sultan fizik ötesi, aşkın bir Tanrı'nın varlığını kabul etmekte midir, eğer kabul etmekte ise Ali'yi tanılaştıran bu şiirleri nasıl değerlendirilecektir, yoksa kabul etmemekte midir, eğer böyle ise Tanrı'yla ilgili onca deyişleri nasıl yorumlanacaktır? Kanaatimizce bu konuda ilk söylenecek şey şiirlere nicelik açısından yaklaşmaktır. Ona

nispet edilen şiirler içerisinde Pîr Sultan 350'ye yakın yerde Tanrı'dan söz etmektedir. Ali'yi tanrılık atfeden şiirlerin sayısı ise en çok on kadar şiirden ibarettir(95). O halde şairin metafizik bir Tanrı telakkisine sahip olduğu muhakkak kabul edilmelidir. Ali'ye Tanrılık atfeden şiirleri ise istisnai bir karakter taşımaktadır; o halde bu şiirlerin ona ait olmayabileceğini söylemek gerekir. Esasen Abdülbâkî Gölpinarlı ve Pertev Nailî Boratav'ın çok haklı gerekçelere dayalı olarak söyledikleri gibi(96) Pîr Sultan'a atfedilen bütün şiirlerin ona ait olduğundan hiçbir şekilde emin olmak mümkün değildir. O halde Ali'yi ilahlaştıran şiirler bilâhare şaire atfedilmiş olabilir. Zira Alevî geleneğinde birden fazla Pîr Sultan Abdal olduğu, halkın pek de birbirinden ayırmaksızın içinde Pîr Sultan geçen şiirleri ona nispet ettiği, hatta bilâhare başkaları tarafından söylenen deyişlerin de kasten veya dikkatsizlik gereği yahut da şairin nüfuzundan faydalanarak yine meşhur Pîr Sultan'a atfettiği bilinmektedir.

Ali'ye tanrılık yükleyen şiirlerin meşhur Pîr Sultan tarafından söylenmiş olmasını düşük dereceli bir ihtimal kılan hususlardan birisi de şairin Ali ile ilgili deyişleridir. Bunlara bakıldığında onun -yukarıda işaret edilenlerin dışında- Ali'yi tanrılaştırmadığı, aksine onu faziletli bir beşer olarak nitelediği görülmektedir. Sözelimi, o bir şiirinde Ali'yi kendi pîri(97), başka bir şiirinde Tanrı'nın aslanı(98), bir diğesinde de Allah'ın dostu(99) olarak anar.

Öte yandan burada şuna da temas edilmelidir ki Pîr Sultan'ın mensubu olduğu gelenekte Tanrı konusunda olduğu gibi öteki bazı inanç konularında da yer yer çelişkili yaklaşımlar müşahede etmek mümkündür. Bu, pekâla Pîr Sultan Abdal'ın kendisi için de geçerlidir. Sözelimi, hem bu gelenekte hem de Pîr Sultan'da zaman zaman tenâsüh anlayışını çağrıştıran hatta doğrudan ifade eden yaklaşımlar bulunduğu gibi kıyamet, mahşer, cennet ve cehennem gibi inanç konularına olumlu göndermeler yaparak bunu reddeden yaklaşımlar da mevcuttur. Hiç şüphe yok ki bunun temel sebebi söz konusu geleneğin ya da kültürün kendisini İslâm'a mensup addettiği halde tarih içinde gerçekleşen sosyal şartlar dolayısıyla bu dinin inanç esaslarını, hatta ibadet şekillerini yeterince öğrenme ve kavrama imkanı bulamamasıdır. Bu noktadan bakıldığında Pîr Sultan'ın Tanrı'dan Kur'ân'î niteliklere uygun şekilde söz eden deyişleri İslâmî etkinin, eğer ona aidiyeti doğru ise Ali'yi ilahlaştıran şiirlerinin de tevarüs ettiği eski inançlardaki Gök Tanrı kültürünün Ali'de merkezîleşmesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

XVI. asırda yaşamış bir halk şairi olan Pîr Sultan Abdal'ın deyişleri yüzyıllarca dilden dile dolaşmış, gelenek içinde güçlü izler bırakmış, Alevî toplumun inanç ve düşünce dünyasını oluşturan temel kaynaklardan biri ol-

muştur. Bu kudretli şaire atfedilen şiirler zamanla derlenmeye ve yazıya geçirilmeye başlanmış, en son olarak ona nispet edilen 430 kadar şiirden oluşan eser Pîr Sultan Abdal Divanı adıyla basılmıştır. Ne var ki hem şairin hem de onun mensubu olduğu kültürün inanç ve düşünce dünyasını tanımaya ışık tutacak bu şiirler ilmi tahlillere tabi tutulmamış; gerek bu kültüre gerekse şaire belli ideolojik şartlanmalarla yaklaşanlar seçmeci tavırla onun bazı deyişlerini öne çıkarmış; bu suretle Pîr Sultan Abdal gerçek kimliğiyle tanınmamıştır.

Şairin inanç kimliğini tespiti yönelik ilk merhaleyi teşkil etmek üzere bu makalede onun Tanrı anlayışı üzerinde durulmuş, yukarıda bahsedilen esere dayalı olarak onun bu konudaki sözleri bir bütün halinde göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre şairin Hak, Allah, Mevlâ veya Kadîr Mevlâ gibi terimleri kullanarak 350'ye yakın yerde Tanrı'dan söz ettiği görülmüştür. Tabii olarak bu durum bizi onun Tanrı'nın varlığına inandığı sonucuna götürmüştür.

Öte yandan şairin zaman zaman itihad ve tenâsühü çağrıştıran ifadeleri bulunmakla beraber Tanrı'nın birliğini birçok kez telaffuz ettiği, dolayısıyla ağırlıklı bir kanaat olarak Allah'ın birliğine de kâil olduğu anlaşılmıştır. Sadece onun değil geleneğin de adeta bir sembolü olan "Allah bir, Muhammed Ali' dir Ali" ifadesi bazı kere bu için, bazı kere Allah'ı ayrı ve tek

kabul edip Muhammed ile Ali'yi yekpare gördüğü kanaati uyandırmışsa da var olan aşkın Tanrı'nın birliğine dair tasavvurunun daha güçlü olduğu ortaya çıkmıştır.

Bundan başka şairin aşkın bir Tanrı telakkisine sahip olduğu, onun dolaylı anlatımlarla Tanrı'nın niteliklerinden söz ettiği yerlerde daha açık biçimde müşahede olunmuştur. Şair Tanrı'nın birliğinden başka O'nun yaratıcı, kudret sahibi, bilen, gören rahim, cömert, ganî, hidâyet edici olduğunu açık ifadelerle ortaya koymuştur. Öyle ki onun bu konudaki birçok nitelmesi Kur'ân'daki ulûhiyet telakkisi ile örtüşen bir manzara arz etmektedir.

Diğer taraftan şaire nispet edilen az sayıdaki bazı şiirlerde onun Tanrı ile Ali'yi özdeşleştirdiği görülmüş, ama bunun Tanrı ile ilgili öteki deyişleri dikkate alındığında istisnaî bir karakter taşıdığı neticesine varılmıştır. Ayrıca şairin mensubu olduğu kültürde çok ağırlıklı olmamakla birlikte bu tür anlayışları çağrıştıracak yaklaşımlar bulunduğundan hareketle bu tür şiirlerin İslâm'ı yeterince öğrenip kavrama imkanı bulamadığı için eski anlayış ve geleneklerin bir çeşit yansıması şeklinde de anlaşılmasının yanlış olmayacağı kanaatine ulaşılmıştır.

Sonuç olarak Pîr Sultan Abdal'ın Tanrı hakkında yer yer muğlak, yer yer de vahdet-i vücûdu çağrıştıran deyişleri olmakla birlikte şiirlerine bir bütün olarak bakıldığında ve birbirine tezat

gibi gelen fikirleri için de nicelik hesaba katıldığında onun aşkın bir Tanrı fikrini benimsediği ve O'nu zaman zaman Kur'anla örtüşen bazı vasıflarla niteliği anlaşılmaktadır.

DİPNOTLAR

- 1- Bu cönklerden örnekler için bk. Abdülbâki Gölpınarlı-Pertev Naili Boratav, Pir Sultan Abdal, Ankara 1943, s. 13.
- 2- Bk. Derviş Ruhullah, Bektaşî Nefesleri, İstanbul 1340, s. 7, 25, 27, 33, 39, 63, 69, 79.
- 3- Bk. Besim Atalay. Bektaşîlik ve Edebiyat, İstanbul 1340, s. 101-105.
- 4- Hayat Mecmuası, III (1928), sy. 64, s. 223-224'de yer alan bu makale Ömer Uluçay'ın Kalemlerde Pir Sultan Adana 1997 adlı eserinde, s.(7-12) latin harfleriyle yeniden neşredilmiştir.
- 5- Sadettin Nüzhet Ergun, XVII'nci asır Saz Şairlerinden Pir Sultan Abdal, İstanbul 1929.
- 6- 1971 yılına kadar yazılan müstakil eserler ve makaleler için bk. Cahit Öztelli, Pir Sultan Abdal, İstanbul 1971, s. 433-439.
- 7- Bk. Turgut Koca, Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri, İstanbul 1990, s. 145-162; İsmail Özmen, Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi. Ankara 1995. II, 221-314; Ali Yıldırım, Alevî Bektaşî Deyişleri. Ankara 1995, I. 220-247.
- 8- Bk. Ömer Uluçay, Kalemlerde Pir Sultan, Adana 1997.
- 9- Sadettin Nüzhet Ergun, a.g.e., s. 19-20.
- 10- Örnekler için bk. Ömer Uluçay, a.g.e., s. 171-177. 297-299, 421-422.
- 11- Bunun ilginç örneğini İsmail Kaygusuz teşkil eder. Kaygusuz yazdığı eserinde başta Hz. Ali olmak üzere, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli. Seyyit Nesimi, Şah Hatai gibi Alevî ileri gelenlerinin tanrıtanımaz olduğunu ileri sürer (bk. Görmediğim Tanrıya Tapmam, İstanbul 1996). Bununla beraber seçmeci bir tavırla belirtilen kişilerin tanrıtanımazlığına hükmeden Kaygusuz Pir Sultan'la ilgili hiçbir şey söylememiştir.
- 12- Bk. Türkçe Sözlük, Ankara 1998, Türk Tarih Kurumu Basımevi, "hak" md.
- 13- Msl bk. el-Kehf 18/44; el-Hac 22/6; en-Nur 24/25; Lukman 31/30.
- 14- Bu ismin Kur'an-ı Kerim ve Hadislerdeki kullanımı ile kelam âlimlerinin yaklaşımları için bk. Bekir Topaloğlu, "Hak", DİA, XV, 152.
- 15- Pir Sultan Abdal Divanı (Bundan sonra bu eser PSAD kısaltmasıyla kullanılacaktır), İstanbul 1994, s. 125.
- 16- Allah lafzının etimolojisi ve anlamları için bk. Bekir Topaloğlu, "Allah", DİA, II, 471.
- 17- PSAD s. 116.
- 18- Msl. bk. el-Enfal 8/40; el-Hac 22/78; Muhammed 47/11.

- 19- Hikmet Tanyu, "Tanrı", Türk Ansiklopedisi,XXX. 385-386.
- 20- PSAD, s. 112.
- 21- en-Nisa 4/48.
- 22- Kuran-ı Kerim'de Allah'ın birliği ile ilgili âyetlerin yaklaşımı ve kelâmcıların açıklamaları için bk. Bekir Topaloğlu,, a.g.m.d., s. 477-481.
- 23- PSAD, s. 42.
- 24- PSAD, s. 271.
- 25- PSAD, s. 235.
- 26- el-ihlas 112/1.
- 27- PSAD, s. 54.
- 28- PSAD, s. 160.
- 29- PSAD, s. 364.
- 30- PSAD, s. 102.
- 31- PSAD, s. 217.
- 32- Bk. Muhammed Fuad Adülbaki. el-Mu'cemu'l-müfehres, "hık" md. Ayrıca Allah'ın yaratması ile ilgili bk. Veli Ulutürk, Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?, İzmir 1994, s. 35-36.
- 33- PSAD, s. 158.
- 34- PSAD, s. 368.
- 35- PSAD, s. 347.
- 36- PSAD. s. 384.
- 37- PSAD. s. 359.
- 38- PSAD. s. 345.
- 39- Bk. Muhammed Fuad Abdülbakî, el-Mu'cemu'l-müfehres, "kdr" md. Allah'ın kudretiyle ilgili olarak bk. Veli Ulutürk, a.g.e., s. 158-160.
- 40- PSAD, 42.
- 41- PSAD, s. 125. Diğer örnekler için bk. PSAD, s. 187, 196.
- 42- Geniş bilgi için bk. Suat Yıldırım, "Alim", DİA. II. 460
- 43- PSAD, s. 397.
- 44- Lukman 31/ 34.
- 45- Bk. Muhammed Fuad Adülbaki el-Mu'cemu'l-müfehres, "bsr" md.
- 46- Bekir Topaloğlu, "Basir",_DİA. V, 102.
- 47- PSAD, s.296
- 48- Muhammed Fuâd Adülbaki, el-Mu'cemu'l-müfehres, "rhm" md. Ayrıca Allah'ın rahmeti hakkında bk. Veli Ulutürk, a.g.e., s. 127-129
- 49 - PSAD, s. 125.
- 50 - PSAD, s. 195.
- 51 - Bk. Muhammed Fuad Adülbaki, el-Mu'cemu'l-müfehres, "ğny" md. Ayrıca Allah'ın "Ganî" ismiyle ilgili olarak bk. Bekir Topaloğlu, "Gani". DİA, XIII. 348-349.
- 52 - PSAD, s. 347.
- 53 - PSAD, s. 455.
- 54 - Bk. en-Neml 27/40; el-İnfitar 82/6.
- 55 - PSAD, s. 321.
- 56 - PSAD, s. 432.
- 57 - PSAD. s. 432.

- 58 - Bk. Bekir Topaloğlu, "Hadi",_DİA, XV,9.
- 59 - PSAD, s. 195.
- 60 - Bk. el-Bakara 2/253.
- 61 - Bk. Veli Ulutürk. a.g.e, s. 95-96.
- 62 - PSAD, s. 398.
- 63 - en-Nisa 4/164.
- 64 - PSAD, s. 161.
- 65 - PSAD, s. 153.
- 66 - PSAD, s. 89.
- 67 - PSAD, s. 311.
- 68 - PSAD, s. 311.
- 69 - PSAD, s. 97.
- 70 - Bk. Muhammed Fuad Adülbâki, el-Mu'cemü'l-müfehres, "zkr" md.
- 71 - PSAD. s. 74 .
- 72 - PSAD, s. 315. Şairin zikir kelimesinden söz ettiği şiirleri için bk. a.g.e., s. 455, 252.
- 73 - PSAD, s. 160.
- 74 - PSAD, s. 262.
- 75 - PSAD, s. 131.
- 76 - PSAD, s. 277.
- 77 - PSAD, s. 263.
- 78 - PSAD, s. 95.
- 79 - PSAD, s. 239.
- 80 - Bk. el- Haşr 59/24.
- 81 - Bk. Bekir Topaloğlu, "Bâri", DİA, V, 73.
- 82 - PSAD, s. 458. Bâri kelimesinin kullanımıyla ilgili diğer dörtlükler için bk. PSAD, s. 139, 194, 374.
- 83 - Bk. PSAD, s. 95.
- 84 - PSAD, s. 280, 281.
- 85 - Kaf 50/16.
- 86 - PSAD, 67.
- 87 - PSAD, s. 125.
- 88 - PSAD, s. 447.
- 89- Bk. PSAD. s. 80. 84, 135, 161.
- 90- PSAD, s. 121.
- 91- PSAD, s. 201
- 92- a.y.
- 93 - PSAD, s. 201.
- 94 - PSAD, s. 446
- 95 - Bk. PSAD, s. 181. 219.221.
- 96 - Abdülbaki Gölpınarlı, Pertev Naili Boratav. Pir Sultan Abdal, s. 20-21.
- 97 - PSAD: s. 79.
- 98 - PSAD. s. 76.
- 99 - PSAD. s. 105.